

ХРИСТО РАДЕВСКИ И НЕГОВАТА СТИХОСБИРКА „КЪМ ПАРТИЯТА“

Тончо Жечев

Настроихме чиличени лири. . .

На пръв поглед ясна, но трудно разбираема е съдбата на Христо Радевски и неговата поезия. Революционен поет по дух и израз, участта на Радевски не прилича на участта на българските революционни поети. Те обикновено си отиват преди животът да е започнал да прояснява или обезсмисля патетичната им символика, преди живота да е започнал да разгадава точния, реален смисъл на думите им. Издебнати на Околчица, повалени на военното стрелбище или застигнати от нелепа случайност, те са разпалвали въображението на следващите поколения с мъчителната и сладостна тема за мястото на техните огнени души в настъпилите по-други времена. Радевски е от малцината, които могат да видят пълното развихряне на силите, чиито прорицатели и заклинатели са били, да видят с радост и изненада новия свят, който е живял в техните мечти, и който те безстрашно и на висок глас са зовали. Някои са склонни да виждат в подобно стечение на жизнените обстоятелства безшумно отминаване на Фортуна. Защо? Нима срещата с дълготрайните истини на живота изисква по-малко кураж, мъжество и сила, отколкото смъртта за тях?

Едва ли друго българско поколение е расло при толкова недостиг на въздух в България, както поколението на Радевски. В един от първите броеве на „Звонар“ от 1924 г. (в този вестник Радевски печата първите си сатирични стихове) виждаме зловеща карикатура на Крум Кюлявков — един хоп, предрешен като смъртта и покачен на велосипед, носи резултатите от току-що завършилите избори. Отдолу надпис: „Правителството бито, избирателите бити, България бита. . .“ Ако някои символи с течение на времето загубват метафоричния си смисъл, то редица буквални истини на миналото постепенно стават метафори. В цитирания надпис има повече буквална истина, отколкото символика. Това поколение разбира директно, буквално този език. За тях България е бита във войните, доубита в мирните договори, сломена от гражданската война и т. н. Образът на тази дрипава България, пълна с нещастни бежанци, с недостигащи затвори, с полицаи и голтаци, който ни гледа от рисунките на Бешков и Жендов, образът на тази своя родина познават те. Не е случайно, че именно граfiци запечатаха и оставиха този образ на България. В това време дори поетите на страната станаха граfiци, познаха само оттенъците на черно-бялото в душите си. Сякаш над техните люлки не бяха пели люлчини песни, сякаш младостта им не е била огряна от любов и слънце, сякаш за тях не съществуваше нашия цветен, мек пейзаж, а са чеда на пустиня. Христо Радевски е колкото българско явление в поезията, толкова и ново за нея, свързано само с бурната и съвремен-

ност, със злобата на деня, с апогея на нейните граждански омрази и класови битки. Поезията на неговата младост е само социална, в нея отсъства природата в най-широкия смисъл на думата, в нея отсъства дори младежката любов. Тя живее само в недействителната реалност на идеята и за идеята, тя произтича от съзнанието за дълг и произхожда само от черно-бялото царство на морала.

Израснал в условията на войни и граждански борби, Радевски е изпълнен с искрено и дълбоко неудовлетворение от света, обществото, хората. Всичко единично, социално, човешко съществува за него в своя несъвършен вид. В неговия поглед за света, изразен чрез поетическото слово, можем да открием всички мотиви за мрачната свифтовска сатира срещу пигмейското начало в живота и хората, за безпросветен песимизъм. В младежките стихове на поета откриваме един ограбен от рождение лирически субект, комуто е отнето всичко, което открай време привързва хората към живота — родители, родно място, близки, приятели, социална перспектива, право на живот и радост от живота. Вместо тази реалност на несъвършени, но живителни, топли връзки, той общува с нови реалности, създава нови привързаности към клуба, борбата, класата, партията, които трябва да заменят целия познат и привичен космос на личността от миналото. Поради това именно оттам, откъдето привидно би трябвало да очакваме да извира безпросветен песимизъм — чувството за несъвършенство на живота и света — всъщност извира най-бодрият, непознат и невиджан дотогава оптимизъм, често поднасящ ни лековерно решение за всички кардинални въпроси. Тук извират и се сомопроизвеждат една след друга най-светлите надежди за бъдещето. Защото Радевски чувствава света не само несъвършен, но главно незавършен, в движение, в развитие към по-добро и най-добро. И колкото този свят е ужасяващо неудовлетворен като реалност, толкова по-радикално е коригиран в мечтата на поета за света, в неговата комунистическа представа и идея.

Тук е заровена тайната формула на цялата поезия на Радевски. Тя е в безбройните „НО“, съставили основния структурен елемент на неговото поетическо творчество. Ако има някакъв смисъл модерният статистически подход към поезията, в случая аз го виждам във възможността да ни открие, че най-често повтарян у Радевски е дяволският съюз „НО“. Той е гравитният елемент на почти всяко негово стихотворение или поема, дори когато не е пряко употребен. Това не е формална особеност, а същностен израз на една личност, психологическа нагласа, идея за света и нещата. Съюзът „но“ е едва ли не съвършеният пример на филологията за диалектика. Защото той е един разединяващ съюз, един разделящ и противопоставящ съюз. След него и редом до него поставената мисъл се обезсилва или коригира от нова. Той съединява противоположности, свързва утвърдението и неговото отрицание наедно. „Аз обичам страната, в която се родих, но защо я не чувствам тъй близка. . .“ и т. н. В тъмнината на безверието чрез този съюз нахлува вярата, сред ослепителната радост се вмква облакът на тревогата. След него в нашето убеждение за ужасите на света може да навлезе увереността в неговата поправимост.

Банална истина е, че човек не се ражда комунист. Радевски е станал комунист. Неговата поезия, историята на нейното формиране, твърде релефно открояват този процес, както и идеята, морала, светоусещането на българския комунист след септемврийските събития от 1923 г. Тяхната история и проблеми са важна съставна част от най-новата ни културна история и народна характерология. Всяко историко-литературно проучване на тези процеси на основата на техните индивидуални изяви, не може да не опре до редица по-общи въпроси на нашето развитие след събитията от 1923 г.

Ако съдим от повите младежки стихове на Радевски, виждаме, че той започва с едно силно неудовлетворение от обществената действителност. Но това

е почти общо място за поетите, дори началото на поетическата искра винаги може да се открие в съприкосновението на една висока представа с грубата твърдина на реалните отношения. Освен това не всяко недоволство от действителността води към комунистически решения. Оттук еднакво отворени са вратите за религиозен, моралистичен, традиционно-хуманистичен и др. корективи. За избора на комунистическо решение на проблемите на действителността решаваща роля играе не просто неудовлетворението, а вторият елемент на това отношение — убеждението за недовършеността на света, за неговата поправимост по пътя на обществената борба. В условията на опустошена и окървавена България след невиджана за мащабите ѝ гражданска война, неудовлетворението, възмушението на Радевски от света, който се е открил пред младежките му очи, е буйно, афектирано, нетърпеливо, предимно социално и практическо, а не духовно-съзерцателно. Неговото младо, буйно чувство срещу несъвършенствата на този свят естествено го тласка към младо и буйно решение на въпросите на живота. У него бързо зрее убеждението, че този кошмар на живота не може да бъде самият живот, той е временен, неговите причини са толкова очевидно социални, че е достатъчно да бъдат премахнати и утрешния ден ще бъде съвършено нов, ден първи, напълно свободен от кошмара на миналото. Тук, така да се каже, се кръстосват неговата песен и неговите убеждения. От този момент естествено поетическо чувство на неудовлетворение се компенсира, идва времето и мястото на „но“, след което следват противоположните твърдения — мечтата за утрешния ден, борбата като изход към новия, прекрасен и ведър живот. Оттук насетне, колкото по-несъвършена е за него реалността, толкова по-съвършена става мечтата; колкото по-мрачно е в този свят, толкова по-ослепелното светло става в другия, мечтания, бъдещия; колкото по-безнадеждно е всичко в реалността, толкова то става по-благодатно за промени, толкова по-оптимистичен е всеки финал. Всеки допир до света на нашите несъвършенства започва да поражда обратната, съвършената представа, извиква антисвета на пълното съвършенство.

От тук е и другата основна особеност на поезията на Радевски — особената сплав между сатира и лирика. Често неговите стихотворения започват като злъчна сатира, а завършват с повдигната на степен лирика, с патос, с лозунг, с призив. Ужасите на стария свят предизвикват у него радикално отблъскване, като че той се допира до гнусота. Поетът отминава с гордо презрение, за да се спаси в очистителния огън на идеята. Отчужден от старите, познати реалности, той с ентузиазъм и надежда бързо се приобщава към новооткритите общности, в тях бърза да открие цел, направление, принципи и устои. Това, струва му се, е схемата, по която се е създавал поетичният свят на Радевски. Като всяка схема и тя опростява и огрубява нещата, но за сметка на това може да помогне да проникнем с някаква обединяваща мисъл в този твърде полярен свят, изпълнен със звън на метал, патетични позиви, лъвски жестове и режещи ушите интонации, свят, винаги обърнат към митинга, към гражданските въннения и протеста, свят на класова и партийна страст, на тежка жизнена борба.

*

Сега нещо за литературното радословие на поета. Радевски е от коляното на Христо Смирненски в българската поезия. Тази констатация обаче има нужда от пояснение. Погледнато външно, те не си приличат. Сравнен със Смирненски, Радевски ни изглежда пуритан. Христо Смирненски е празникът на революцията, на пролетарската улица и борба, тяхната многоцветна и освобождаваща стихия. Неговата поезия съпътствува една сурова борба, както фойерверките съпътствуват тържествата и настъплението. Тя черпи вдъхновението си от всички

барикади на земята, от бунтовните призови на миналото и бъдещето, нейната представа за борбата и новия свят е представа за един безкраен празник. В поезията на Радевски е делникът на същата борба, нейната сурова необходимост, железен закон. Тя сякаш vyplъщава нейната строгост и суровост. Оттук и другите външни разлики: Смирненски е фриволен, Радевски целият е закана срещу стария свят; Смирненски е артистично щедър, Радевски пестелив на думи, Смирненски често е весело-закачлив, не минава равнодушен и мрачен край софийски ученички, Радевски е винаги целеустремен, безапелационен; Смирненски обича намека, символа, цветната подробност, Радевски е пряк, директен, той внася в революционната поезия най-непоетичните думи: храчки, гноясали, мърша, разбойнишки, хиени и т. н. — и те прозвучават на място в неговата органично създадена поетика. И все пак това си остава външната страна на нещата.

И самият Смирненски да беше останал жив, навярно нямаше да бъде съвсем същият, както го знаем, в новия етап на борбата, след кървавите събития от 1923 и 1925 г. Кръвта, пролята в България през тези години, внесе това страховтно, не-нижидано ожесточение, тези преки закани, призови, които виждаме в поезията на Вапцаров и Радевски. На тях всеки лозунг за борба, всеки призив срещу тирания естествено звучи като поезия, те създадоха „поезията на размахнатите секири“, ако използваме един израз на Георги Бакалов, казан за стиховете на Кюляков. Но техният законен баща беше Христо Смирненски, който със своя юношески и слънчев гений естетически легализира поезията на класовата и партийна борба, зачена цялото това родословие в нашата поезия.

Никой не може да избяга от себе си, в края на краищата естествените черти в таланта на Радевски, под каквато и сянка да е раснал, не можеше да не се проявят. Но трябва да се признае, че за един идеално настроен юноша като него по това време, с поетична жилка, примерът и чарът на Смирненски са оказали по-голямо въздействие, определящо влияние като поет, отколкото редица събития на времето и партийната пропаганда. Недостигнатите и недостижими върхове, които Смирненски взе със своята поезия, станаха заразителен пример за всички следващи поети на пролетарската борба. От друга страна, не малко е и вътрешното, кръвно родство със Смирненски. Всеки обективен поглед върху развитието на Радевски като поет ще открие, че колкото по-рано е едно негово произведение, толкова по-близко е то по дух и израз до Смирненски и неговата поетика. Неговото развитие е внимателно, бавно скъсване на пъпната връв, която го свързва с първомайстора на българската пролетарска поезия и създаването на своя поетика. Историята на формирането на младия поет Радевски от „Звънар“ и „Наковалня“ до „Към партията“ е история на неговата борба за свой глас, за излизане от разкошната и властна сянка на барда на работническата борба. И както е нормално за един здрав и жизнеспособен син — с годините на отдалечаване, на окончателно намиране на себе си, — все по-силно ще се засилват чаровете, синовната благодарност, за да прераснат до носталгия по милия и чист свят на Смирненски.

Радевски и Вапцаров извършиха и друго, неблагодарно, но чисто синовно дело по отношение на Смирненски. Те разкъсаха булото на неговата поезия, разшифроваха неговите символи, разкриха зърното, посято от него. Погледната външно, те я „допоектизираха“, снеха я от небето на мечтите долу на земята. Те извадиха на бял свят скритите в нея рационални моменти, нейната идеологическа насока придоби оголен и откровен смисъл. Условно, най-общо казано, те извършиха с нея, свързана с цялата тесняшка романтика на движението, това, което болшевиките извършиха със социализма — разкриха точния исторически смисъл на едно учение, заченото в сферата на утопияте, като пристъпиха към неговото реално осъществяване.

Въпросът за литературното родословие обикновено е сложен и объркан. В някои наглед случайни признаци се крие дълбок смисъл. Общопризнато е например, че идейно-тематично Смирненски е свързан и не може да не бъде свързан с поезията на Димитър Полянов, а изразните му средства с нищо не напомнят първия пролетарски поет у нас. Те ни отвеждат към традицията на българския символизъм, идейно чужд на цялата линия на Смирненски. Но ако продължим да поддържаме безусловно това, твърде съмнително от методологическа гледна точка твърдение, рискуваме да утвърждаваме пълната автономност на изразните средства от идейната насока. Изглежда тук има значение и едно друго обстоятелство. Едва ли у някого ще възникне подозрение ако кажем, че от естетическа гледна точка опитът на българския символизъм беше опит да се даде в поезията превес на идеята, на обобщението. Като нов романтизъм, българският символизъм беше насочен към идеала, мечтата, той дори имаше — стимулиран от чужди влияния — амбицията да утвърждава една нова реалност и смяташе това за духовна победа над грубата и жалка действителност на своето време. Символизмът даде в българската реч поетически живот не на една абстрактна идея, отвлечена мисъл, мечта. Щом погледнем на символизма от тази страна, ще видим, че Смирненски може да бъде свързан с него далеч не само по формална линия. Смирненски извърши „същото“ с тази „само“ разлика, че той даде поетически живот вече не на неоромантичните идеи на символизма, а на идеята на работническата класа и комунистическата партия. Опитът на символизма не остана чужд за него не поради някакво предразположение към изразните му средства, но и поради онази идеологизация на поезията, извършена от символизма, поради онази устременост, която символизмът й даде към идеята и мечтата.

В този контекст може вече да се разбере защо поезията на Багряна и септемврийските поети, на Гео Милев, Никола Фурнаджиев, която в естетически план беше реакция на въздушния и чисто идеен свят на символизма, беше същевременно и естетическо отдалечаване от Смирненски, въпреки очевидната идейна близост с него, въпреки че новите поети изиграха ролята на революционни поети след събитията от 1923 г. И защо по същия начин Радевски и Валцаров, освободили се от пищната символика на Смирненски, се свързват с гражданската директност на Ботев, с драматизма на Яворов и особено с експресията на септемврийските поети като Фурнаджиев, с „греховната“ муза на Багряна и новаторството на Гео Милев. Това само по друг начин преутвърди кръвната им връзка с Христо Смирненски. Същевременно това развитие на пролетарската поезия след Смирненски отразява един същностен процес, в който новите певци на борбата на работническата класа трябваше постепенно да намерят опора в широките традиции на българската поезия, както и в нейните съвременни завоевания.

*

Христо Радевски идва да учи в София през 1924 г. Две съдбоносни събития по това време слагат несмиваем печат върху тогавашната младеж — едва що преминалия ураган на Септемврийското въстание, удавено в кръв, и атентатът в катедралата „Света Неделя“, последван от разюздан бял терор. В страната се е чувствувало огромно напрежение, гражданските отношения са били опънати до последен предел, поляризирани до най-високата степен, за която се казва — „брат срещу брата“. Още в брой първи на „Звънар“ от 1924 г. е поместено едно напечатано стихотворение на Смирненски, писано през 1917 г., но характеризиращо обществената атмосфера през тези години:

Жалка младост в жалкий свят,
свят потънал в кръв до гуша,
свят, де песента навред
днеска се на топа слуша...

Мрачна младост в славни дни
в царството на Сатаната,
жалки черни младини
в урагана на войната.

Страната, която живееше на вулкан и миришеше на прясно проляна кръв, не е могла да не изглежда на тази младеж като „царство на Сатаната“. Актуалните въпроси, с които тя расте, са чисто социални и политически, на нея сякаш не ѝ е съдено да познае щастливите дни на любов, живо общуване с книгите, поезията, легендите, музиката, нещо, с което гъмно се отличаваше предвоенното поколение. Актуални за тази младеж, както и за страната ще станат въпросите за жертвите на терора, тайнствените слухове за безследно изчезнали общественици, писатели народни трибуни, дейци на комунистическата партия и земеделския съюз, драконовските извънредни закони, гласувани през това време, вопиющата бедност навсякъде и проблема за съдбата на 800 000 бежанци, дошли тук след катастрофата във войната — голи и гладни. В един от първите броеве на първото легално издание на партията след тези събития в „Новини“, се говори за „духът на мърт, който се насажда от 9 юни насам в обществения ни живот“. Старият добър дух на патриархална България се беше изпарил окончателно, над нея витаеше този дух на отмъщението, омразата, отчуждението и враждата. Каин беше убил Авел и този братоубийствен дух се чувствуваше във всичко. Според известния стих на Разцветников от това време духът на братоубийството се спотайва зад всеки храст:

И във прозрачната вечер сам Каин
тичаше блед и разрошен след тях.

Можем да си обясним защо в тези условия двадесетгодишните поети, между които и Радевски, не започват с любовни стихове, с лирически унес по сладкото време на юношеството, а със сатира или потресни кървави кошмари от лош сън. Тогава се появяват първите сатирични стихове на Радевски в едно от легалните партийни издания, хумористичния вестник „Звънар“ (редактиран от Тома Измирлиев, Крум Кюляков и Александър Жендов), с псевдонима Скиго. В първите сатирични стихове на Радевски по-ярко се усеща присъствието на Смирненски, отколкото в неговата младежка лирика. Тук виждаме същият игрив стих и същата стихия на улицата, с нейната грубовата насмешка и остро демократично чувство. В периода на „Звънар“ Скиго е изцяло под влиянието на своя обожаван млад учител, неотдавна починал. В целия образ на вестника, списван главно от приятели на Смирненски, се чувствувва благоговението към него, продължаването на неговата линия и дело от „Червен смях“. Именно тази атмосфера около „Звънар“ е помогнала за оформянето на литературните симпатии на младия поет. В неговите подражателни стихове от 1924 година намираме несвойствена с оглед на по-късния Радевски игривост, лекота, голташки и гладен хумор, изцяло в духа на Смирненски:

Вълхновения тъжовни през обувките навлизат,
лхат острите идеи през съдраните палта,
а в джобовете бушува мрачната монетна криза
и стомашните въпроси кичат всякоя мечта.

„Бавно дните ни минават“ (1924)

Погледнато от тази точка, Радевски претърпя голямо развитие като сатирик след „Звънар“. Постепенно в неговите сатири секнаха блестящите искри на хумора. Обзета от мъст и печал, неговата сатирична муза ставаше все по-мрачна, директна, ожесточена. Нейните герои все повече се саморазобличаваха пред нас. Това ще видим дори в простото сравнение между две негови „Елегии“ от 1924 и 1927 г. г. В първата:

Посърнаха вече поля и градини,
към есен сезонът клони,
към зимни вихрушки и кашлици гладни,
към снежни и хремави дни.

Това би могло да мине за стих на Смирненски и като тема, и като версификация. Ето и стих от втората „Елегия“:

Умните кратуни се обвесиха,
Ляпчето несдържно се разплака...
А на покрива на министерството
тъжно, мило гречеха две гарги.

Това вече е по-близо до Радевски, макар и още да не е той, а неговата търсеща се сянка. С „Демократите са на власт“ и „Ний сме правова страна“ той намери себе си като сатирик, своя ярък сатиричен стил, съчетал остро и пряко изображение с майсторската версификация, но загубил хумора, иронията, леката и убийствена насмешка на артистично превъзходство. В така сложилите се и утвърдил стил на сатирика Радевски той сякаш се спуска към ниското и грубо равнище на своя враг, за да може да го удари отблизо, пряко да досегне отвратителната му, изкривена муцуна.

Но независимо от подражателния характер, още в „Звънар“ можем да открием една от главните особености на неговата и пролетарската сатира от тези години. Тя се откроява дори във външния, графичен облик на „Звънар“. Главен негов художник и оформител е очевидно Александър Жендов. Тук преобладава ярката плакатност на неговия стил, експресивният образ в духа на модерната тогава немска школа, влечението към надтекста, острият социален и политически рисунък. Тук няма нищо от съзерцателната и с философски уклон ирония, ножът е само с едно острие и се забива направо. Ако Илия Бешков (също сътрудник на вестника тогава) и Жендов са в известен смисъл двата плюса в националната традиция на нашата политическа карикатура, то можем да кажем, че в „Звънар“ ярко преобладава жендовската линия, нещо обяснимо с оглед отсрочката на политическия момент. Революционната етика в тази сатира за разлика от традиционно-хуманистичната етика на Бешков е в рязко, недвусмислено прокарваната граница между нас и този тъй зле устроен и все пак поправим свят. Карикатурите на Бешков са двуостри, проблематични, в най-добрите невидимо присъствуват идеята за изкуплението, той не е чужд дори на привидно кошуновствената мисъл например, че с „Бай Ганьо“ Щастливецът освобождава и побежда байганьовщината у нас, но и у себе си. Поради всичко това сатирикът Бешков разбираше най-добре и му бяха духовно близки трагичните хумористи, които първи се превиваха под огромната тежест на своя смях, преминаващи в тих ужас, сатирици като Сервантес, Гогол, сатирици жертви на своите герои, като Алеко Константинов.

Како сатирик Радевски е близък и ще си остане близък на революционната плакатност на другия полюс, на Жендов и Кюлявков, на графиката, свързана с текущия момент, със злобата на деня, с честния протест на гражданина срещу социалната и политическа несправедливост. Действителното, революционно начало в това изкуство произтича от идеята, че ние, противниците на стария свят, нямаме нищо общо с него, нищо повече от общото между трупа и гробокопача. За нас той остава винаги вън от нас, можем да го атакуваме само отвън, защото сме

бронирани за злото у него, непричастни сме към него. В последна сметка в дъното на тази сатира стои закана, едно горешо нетърпение за онзи ден първи, от който започва новото летоброеие и новият свят, очистени от всички мизерии на стария. Революционната сатира и поезия, към която безспорно принадлежи поезията на Радевски, не се занимава със себе си и своите оръжия, с истините извън историята и политическия момент. Тя е насочена винаги навън, в този смисъл тя винаги е едностранна като действие. Ако например тя бичува властолюбието, тя не може да го допусне за бичуващия. Подобна мисъл естествено би ѝ се видяла чудовищна, кощунствена, в последна сметка вражеска. Защото подобно допускане нарушава хармонията на нейния свят, нарушава схемата на представата за живота. В този смисъл революционната идея сама е близка до поезията, тя не е изкушена, тя отразява млад и действен поглед за света. Тя смята, че познава злото на стария свят и това ѝ е напълно достатъчно, то оправдава посоката ѝ. Тя не се пита познава ли самата себе си. Революционната поезия и сатира изискват не само художествен, артистичен темперамент, но и ярка моралистична нагласа, морален патос. В тях преобладава гласът на прокурора и съдията, на нея ѝ е чужд толстоевският стремеж да съчетае в едно прокурора и адвоката, да бъде едновременно обвинител и защитник.

Ето тази характерна черта на революционната поезия и сатира придобива особено значение за Радевски още от времето на „Звънар“. Тя получава все по-голямо значение и за неговата лирика, за цялостния му облик на поет и гражданин. Неговата поезия придобива онзи особен метален звън, който се носи и до днес, става летопис на обществени и политически нрави за десетилетия от нашия обркан и тежък политически живот, възторжен призив за освобождението ни от тях. В тази поезия е проклятието на всичко извън морала и мечтата на партията и класата, възторгът от морала на класата и партията. Връзките между проклетие и възхвала, между грях и прошка са окончателно скъсани, те са безвъзвратно разделени. За нея ба чист предразсъдък старите предупреждения, че когато проклятието и благословията се отдалечат безкрайно, проклиналият сами привличат върху себе си гърма на своите келти. . .

*

„Звънар“ е спрял бързо, както изобщо тогава се появяват и биват спирани комунистическите вестници и списания. В условията на масови преследвания и терор, скоро след априлския атентат Димитър Полянов основава своето седмично литературно-научно списание „Наковалия“. (Първият брой излиза на 10 декември 1925 г., с печатна грешка, нещо обикновено за списанието. Вместо 1925 г. на корицата е написана 1295 г. Навярно по повод тази грешка се е шегувал Димитър Найденов. Разказват, че като влязъл в редакцията рекъл: „Много древен брой сте издали.“). Още от първите стъпки на новото списание, просъществувало сравнително повече, Радевски става негов редовен сътрудник. Тук той печата първите си лирични стихотворения (от брой 10, м. февруари 1926 г.), много от които съставят стихосбирката „Към партията“. Скоро след това преминава и на постоянна работа в него.

Както първите стъпки на сатирика Радевски са свързани с хумористичните стихове на Смирненски, така и първите му лирични стихотворения ни отвеждат към поетиката на септемврийските поети и особено към Разцветников и Фурнаджиев, към тяхната необичайна образност, покрусени настроения, тежко чувство за гибелната стихия, минала над страната.

И аз вървя сломен и прашен
през почернелите села,
където спомените страшни
размахват ледени крила. . .

Това е от стихотворение в бр. 50 на „Наковалня“, наречено „В родната земя“. И все пак, погледнато в исторически план, опитът на Радевски със стиховете в „Наковалня“ е интересен като опит за преодоляване трагичните настроения в ранната септемврийска поезия, за сближаване поезията до политическия момент и новите задачи на работническото движение, за възпяване на неговия нов подем в настъпващите години след страшния погром. И трябва да кажем, че колкото и незадоволителни да са като естетически резултат (сам авторът не ги включва в своите сборници и избрани съчинения), като мисъл, като настроение, тези стихове са изцяло обладани от ново и бодро настроение. За разлика от опаления, мъртъв като след чума и нашествия пейзаж в септемврийската поезия, в неговите стихотворения започваме да откриваме един непрекъснат пролетен аксесоар, дори речникът на тази поезия е като нарочно подбран, образите се черпят от живота на природата и най-вече от пролетното събуждане. Дори формално голяма част от тях са посветени на пролетта. Те са едни от първите поетични лястовици на окопитването и събуждането на нови надежди след гибелния пожар от 1923 и 1925 година. Често несръчни, те са изпълнени с млада воля за нова борба, заредени с нова жизнена енергия, пълни с младежко нетърпение да се премине от скръбно съзерцание към ново действие:

О, вярвам, вярвам, че ще мине
дълбоката и страшна скръб.
И тия кървави години,
венчани с ужаси и стръв.

(„През полята“, „Наковалня“, бр. 20)

Това е характерно и във връзка с новите социални и психологически размествания в средите на интелигенцията след големите събития от това време. В средите на някои близки на работническо-селското движение протича тъй нареченият „процес на поумняване“ (в „Зора“ на присмех е бил наричан тогава „орган на поумнелите“), на отдалечаване от движението. Но същевременно революционното движение има свеж прилив от средите на младите, които по друг начин възприемат и тълкуват погрома и неуспехите, в самите тях и в действителността на терора откриват стимули за своята реална и социална непримиримост към създадената обстановка в страната. Стиховете на Радевски, както и на други поети от „Наковалня“ стават израз именно на настроенията в тази младежка среда, която не толкова преоценява предшествувания революционен период, колкото иска да го продължи, получила нов тласък от самата разправа, от голямото класово ожесточение и примера на Октомврийската революция. Тези нови и млади сили в революционното движение са обзети от такава ненавист, че са готови да грабнат оръжията на собствения си враг, за да се разплатят с него, почувствували, че в неговия вълчи свят трябва по вълчи да се вие и действа.

Вървим през парковете и площадите,
пияни от омраза и любов...

се казва в едно стихотворение на Радевски от 1926 г., посветено на Смириенски. Тази ботевска полярност на чувствата е характерна, тя е автентична като израз на новото разделно време в нашата история.

Постепенно по този път Радевски намери своя поетичен глас, стана ярък изразител на новите, боеви настроения в революционните среди. Така се очерта и неговият поетически темперамент — несложен, ясен, остро злободневен, не-красноречив, делови по тоя, повече действено-реалистичен, отколкото съзерцателно поетически. Към края на „Наковалня“ той вече заговори с този категоричен, нетърпящ възбуждения, преизпълнен с увереност и чужд на всякакви съмнения глас. В него има много от енергията на едно настъпателно обществено

движение, горда, открита партийна страст, високо самочувство за заетата позиция в един ожесточен двубой. Радевски придобива самочувствието на оторизиран поет на бедните и онеправданите, има нещо месианско в неговата стойка на човек, който е уверен, че върви в първите редици на шествието от пустинята към обетованата земя. Настъпил е неговият ден, чужд на празното мечтателство, на социалния сантиментализъм, на женственото разнежване. Приказките са разрушени, веселите дни измрели, като мрачен иконоборец той събаря и тъпче образите на старите идоли и кумири, обзет от пламенен и несъзнат копнеж по нови пътища и нови светии, от нещо „велико и нарастващо“:

То ме гори, то грей, то вика
дълбоко нейде в моята душа;
затуй сега във погледа ми блика
такава твърда, остра светлина.

Днес аз не съм мечтателят разсеян,
мечтателят самотен и прикрит —
във мен червена остра мисъл зрее,
един копнеж ме мъчи и гори.

Аз чувствам, че много съм пораснал. .
(1927 г.)

Ето вече характерният глас на Радевски и неговият горд речник. Интересен въпрос е по отношение на какво Радевски се чувства пораснал? Един внимателен поглед върху последователно публикуваните в „Наковалня“ стихотворения ще открие две неща — Радевски „пораста“, като преодолява скръбните настроения и мотиви, у него укрепва волята за нова борба. На второ място — селското момче придобива самочувствието на градски умствен пролетарий, приобщава се към идеите и борбата на пролетариата. Именно тогава Радевски пише едно лебеляновско прощално слово със своите селски спомени:

Простете вече, скъпи детски спомени!
Прощавай моя селска доброта!
На младостта звездите се отрониха,
отрониха се, паднаха в града.
(1928 г.)

Трябва да се каже, че това „порастване“, за което говори Радевски в едно от стихотворенията си, става стремително. Той светкавично и с радост се освобождава от товара на селското си минало и разпалено говори за вярата си като новопокръстен. Той бърза да заяви за своето освобождение от селските спомени, от дребнобуржоазното и интелигентското у себе си, да декларира своята безрезервна преданост към делото на партията и пролетариата. Той се чувства длъжен да убие у себе си, да остави в нозете на новите си кумири всички тези дебеляновски струни в душата си. Затова е тази скороговорка, с която той се прощава с миналото, затова тъй безболезнена изглежда неговата среща с града, за разлика от срещата на всички наши поети. У него няма тяхното чувство за бездомност в града, защото той е „пораснал“, намерил е своя нов дом — клуба и борбата.

Трябва човек да познава добре атмосферата на това време, историята на партийния печат, борбата срещу „есенинщината“ в Съветския съюз и нейния силен отзвук у нас, за да разбере това „чудо“ — един млад поет се прощава, прави равностойна сметка с детството и юношеството си, без капка съжаление. Тъкмо там, където са се раждали най-раздиращите звуци в българската поезия, той къса без съжаление, напуска с чувство за превъзходство и освобождение, обзет от нетърпение да бъде нов, съвършено нов. Той не спира на естественият движение на чувствата при тази кардинална промяна, при която поезията е ако

щете в самата ситуация, а е готов да убие това „размекване“ у себе си, за да се види голям и пораснал, заедно с великата идея и цел, която е прегърнал.

Освен искрения порив в това преображение, свършено безспорен тук, в убийството на дебеляновските нотки в гласа му, е платена дан на времето и на разбиранията в новата среда, където Радевски се приобщава безрезервно. Дори като говори за стихосбирката „Към партията“, Георги Бакалов, имайки предвид скороговорките, в които поетът набърже се прости със селското си минало, открива, че Радевски е преживял цял „етап на дребнобуржоазен романтизъм“. Впрочем целият цитат гласи така: „За да се развие до пролетарско-партиен поет, Радевски е изминал един етап, който е отразен в сбирката му — етап, път на дребнобуржоазен романтизъм. Сам поетът нарича „зигзаги“ тоя свой период на търсене“¹ (разрядката е на Г. Б.). Малко по-късно същото се повтаря от Георги Караславов: „Твърде мъчително — пише Караславов за Радевски — изживя той останките от дребнособственическия си индивидуализъм“². До положение на етап в развитието на Радевски се довеждат неговите случайно обронени слова за мястото, откъдето е дошъл в движението! В тези преценки има много от несмляната на наша почва оценка за редица поети като Есенин в Съветския съюз, давани тогава от левите вестници като „ЛЕФ“, „На посту“ и др.

Сега ние можем да стигнем по-близо до истината по тези въпроси, след като имаме привилегията на историческата дистанция и развитието на самата марксистическа естетика. А истината е по-проста и по-горчива същевременно. Сред хаоса на българския политически живот по това време, тези млади момчета, дошли обикновено от селата, окървавени и притихнали след пожарите, се хванаха здраво за идеята на комунистите за събарянето на това кърваво и грешно царство, за построяването на нов и справедлив свят, опряха се на нея по-здраво и сигурно, отколкото бащите им на кривите си. Те стъпиха на гърлата на собствената си песен в името на великите цели на борбата. Защото идеята, вярата в нея беше за тях най-ценната придобивка на младостта им. Тя внася ясност в главите им, целенасочваше енергията им, внасяше ред в отношенията им. Тя е тяхното спасение от хаоса на живота, почвата за безпочвените. Именно така тези млади поети започнаха да възпяват свободно и на висок глас своя нов идеен свят, както нашите големи поети от миналото са възпявали земята и народа си. Това беше тяхното голямо порастване, то прогони като сантиментални всички прости песни на сърцето при раздялата с един свят и влизането в друг.

Периодът на „Наковалия“ изигра още една важна роля в живота и делото на Христо Радевски. Навярно тук е създаден и постепенно усилван неговият интерес и участие към съдбата на пролетарското отечество, страната на мечтите — Съветския съюз и неговата литература. Целият партийен печат от това време живее с всяка новина на СССР, с оскъдните сведения за неговата литература и култура. Но дори и на този фон „Наковалия“ се отличава с живата си заинтересованост, с широката информативност на своя редактор Димитър Полянов, със собственото си гледище, което се стреми да прокарва по един или друг въпрос, обсъждан в съветския печат.

*

Следващият период, периода на „РЛФ“ е един от най-важните в живота и творчеството на Христо Радевски. Изборите, станали през м. май 1927 г. показват значителното изменение на политическата ситуация в страната. След пировите победи на сговора и фашизираната част от българската буржоазия през 1923

¹ Звезда, кн. 13 от 15. II. 1933 г., стр. 579.

² Литературен преглед, г. I (1935), бр. 32, стр. 3.

и 1925 г., идва момент постепенно да се нормализира политическият живот, да се пригъгн остриотата на гражданските отношения, породена от кървавите събития. Вместо народняшкия и ескадронен елемент в сговора, на преден план излизат политическите демагози, идва време на знаменитото ляпчевско „со кротце, со благо“. През 1927 г. вече се забелязва съвземане на трудовия блок след ударите, създава се Работническата партия като легално проявление на комунистическата. При първите възможности за легална политическа изјава, в условията на безработица, хиляди безследно изчезнали и т. н. веднага се забелязва рязкото олевяване на масите, готовността да се търси радикален изход от плачевното положение на страната. Назрява необходимостта от по-широк ляв фронт. Платформата, възможностите на „Наковалня“, изпълнила своята роля след атентата, на мнозина се виждат вече твърде недостатъчни. През тези години около партийния печат израстват, прииждат млади сили. За младите пролетарски писатели и журналисти авторитетът на Полянов трудно може да се удържи на онова равнище, на което е бил, когато ги е събирал и отглеждал край себе си. Има достатъчно основания да се предполага, че и самият Полянов е гледал на тях бащински пренебрежително и не е забелязал кога пилците са се почувствували годни за свободен полет. . . Всъщност и в списването на „Наковалня“ те не са играли ролята, за която вече са се чувствували годни. Те са били негови сътрудници, но уреждането изцяло е дело на Полянов, за тях списанието е било негово, а не на младите. Както може да се види от самото списание и от дейността на Полянов през следващите години, той си остава човек на едно по-друго време. Тесняшките представи у този упорит и неотстъпчив човек бяха се втвърдили, той стана чужд на стремежите към нови форми в пролетарското изкуство, към по-интензивно общуване с литературните течения в СССР, тогавашна Германия и у нас.

Всичко това довежда към отделянето на една група млади литератори-комунисти и образуването на вестник „Работнически литературен фронт“ (РЛФ), чийто брой първи излиза на 6 декември 1929 г. По този начин първото, което дава тона и облика на „РЛФ“, е желанието на релефи да внесат нови акценти в пролетарската литература, за разлика от „Наковалня“, да внесат в нея по-боляк език, живи интонации, да я направят по-действена и пряко свързана с политическата борба и лозунгите на партията. Поради това вестникът няколко пъти влиза в полемика с Полянов, а през 1932 г. открива барабанен огън срещу него, по повод лозунга „Назад към Плеханов“. От тези полемики се вижда, че релефи вече търсят своя самостоятелна линия в новия етап, чувствуват се много по-близо до философските и естетически позиции на Тодор Павлов, редовен сътрудник и идеен вдъхновител на техния вестник.

Другото важно обстоятелство, което слага траен отпечатък върху облика на новия вестник и дори лириката на младите пролетарски писатели около него, е сектантската позиция на партийното ръководство тогава по главните въпроси на политическата действителност в България. В своя доклад пред петия конгрес на БКП Георги Димитров каза, че още от лятото на 1929 г. левосектантите фактически господствуват в партийното ръководство. Това означава, че излизането на „РЛФ“ от 1929 до 1934 съпада по време с дейността на левосектантското ръководство в партията, с нейния левосектантски курс. По свидетелство на Христо Радевски „излизането на РелеФ става с благословията на централния комитет на партията. Тогавашен секретар беше Илия Василев — Байко. Въпреки сектантския курс на ЦК той дори се убеди, че Полянов не съумява да обедини младите литературни работници около списанието и че те имат право на свое издание“.¹

¹ Из отговорите на Хр. Радевски на въпросите, които съм му задал.

Заслугите и отрицателните страни на „РЛФ“ вече многократно са изтъквани и не е наша задача да се спираме сега на тях. Нас ни интересува повече политическият и духовен климат, в който израства Радевски като поет. А неговите тогавашни убеждения, позиции, вълнения, трябва да се търсят по страниците на „РЛФ“, чийто главен редактор е той. Във вестника дори са отразени важни моменти от неговата лична биография, тук има ярки следи от неговия темперамент на човек, писател, журналист. Смущаващо лесно е сега да се видят и изтъкнат очевидните грешки на „РЛФ“, увлеченията на хората около него, примитивната праволинейност на техните позиции. Тази лекота смущава, защото не се дължи на субективни качества на съвременния изследовател, а му е подарък от времето, от развитието на партийната мисъл, от многократните критики на левосектантството в партията, от опита след Девети септември. Всичко това направи очевидно, оголени жестоките истини за наивния възторг на тези години, лекомислието на една или друга гръмка формулировка, изкуствената, прекалено рационалистична представа за законите на изкуството и живота и най-последно — неповторимия и безплоден сектантски фанатизъм, който в своя унес пренебрегва елементарните истини на живота. Ако не се боим от парадоксите, трябва да признаем, че от тази лекота идват всички трудности. Склонните прибирзано и лековерно да произнесат освобождаващата и неумолима присъда на времето и развитието върху едно друго време, винаги рискуват да загубят живия контакт с времето и хората, които съдят. Те знаят, но не разбират. Те са в положението на джуджетата, за които Маркс казваше, че обичат да се изкачват на раменете на гигантите, за да ги бият по главите. Такива съдници обикновено са празни хора, защото завидното им самочувствие се дължи на нещо, което не притежават, а са ограбили от времето и от другите. Те са чужди на истинските идейни драми, те навярно дори не си задават въпроса — дали живите от това време не са направили сами своите строги равностойности и какво е за тях това време на тяхната младост? Благодарение вродената си глупост, те се гордеят с придобитите знания, без да забелязват, че са загубили вяра. „РЛФ“ и релефи трябва да се преценяват само с чувство за величието и драмата на вярващите.

Защото у тях и във вестника им, освен всичко останало, има нещо вдъхновено, някакъв идеен транс, проправяне на нови пътища. Личи огромна жизнена енергия, насочена към заветна цел, в представата им за света и плановите за бъдещето има фанатичен огън. Изправен пред тях един чужд на нашия поглед и речник човек би казал, че вижда adeptите на нова вяра. Който не разбира двойствения живот на категориите на човешкото мислене, той трудно ще намери думи да охарактеризира този незабравим период от комунистическата литература. Политически вредното сектантство на този период е вярващо сектантство и като вярващия догматизъм е могло да бъде продуктивна сила, да струва повече от безплодната позиция на нищожния здрав еснафски смисъл. Сектантството на релефи носи всички белези на вярата, вярата в делото на пролетариата, с всичките ѝ атрибути — безапелационните присъди, арогантния жаргон, обърнат срещу непосветените, пароксизмът на самоизобличението, обожаването на всичко насочено към постигането на крайната цел. В един друг момент и по нов начин релефи повториха феномена на писаревщината, бунта срещу естетиката и неумолимите закони на живота и изкуството, порива към утилитарното и действителното в словото. Тези вярващи богоборци бяха борбени и наивни, изпълнени с трепет и нетърпение да съборят целия зле устроен свят и да построят света на една неравна и жестока борба, готови на саможертва в нея. Исторически тяхното сектантство разкри, доведе до логически край единния полюс на принципите, в тяхното съприкосновение с живота. И стана нещо симптоматично. „РЛФ“ проведе докрай, с някои слаби корекции, своята програма от уводната статия в пър-

вия си брой, чийто смисъл може да се изрази с думите: „Средно положение няма — с нас или против нас!“. В същата уводна бележка се добавя: „По такъв начин юни и Септември станаха погранични стълбове“. Ето урокът на младите от събитията, техните основания за крайни постановки. Но трябваше да имаме опита на сектанството, за да се види нагледно, как лозунгът, който не признава нищо средно, беше на път да отдели учението — поставило си за цел да промени живота, от самия живот, който винаги е въплъщение на средното. Това е явно не само изобщо, но и в областта на литературната политика, в която „РЛФ“ пряко участвуваше. Сектанството го показва нагледно.

В историята на българската обществена мисъл няма друг толкова ярък случай на пълна поляризация. Ние не познаваме друго подобно положение на цялата сложност на живота и изкуството под един знаменател, както виждаме това в „РЛФ“. От всички цветове на дъгата неговите сътрудници виждат, по-точно, признават само червения и всичко се гледа през някакъв панполитически ъгъл. Трябва да се викинем в тази атмосфера около „РЛФ“, за да разберем например следния образ на Радевски от „Към партията“:

Слънцето е като комунист —
хвърлено в небесните зандани.

Нека да си представим това въображение, за което дори меката и необятна синева над нас изглежда зандан, за да разберем с кого имаме работа, да разберем Радевски от периода на „Към партията“ и „РЛФ“. Според обичайния си шаблон буржоазията виждаше в тези хора „московски агенти“ или фанатизирани слепци. Но така тя само словесно се освобождаваше от преследващите я призори, като търсеше корените на тази поляризация не в това, което направи от България след 1923 г., а навън и далеч. Политическото късогледство пречеше вече дори и на нейните идеолози да признаят, че експортна или импортна стока могат да бъдат ножчетата за бръснене или вършачките, но не и поетите.

В този обществен и идеен климат, в който се появява „РЛФ“, през същата година (1929) излиза и стихосбирката на Радевски „Към партията“. Тази стихосбирка стана ново явление в българската литература, какъвто нов факт в нашия обществен живот бяха „РЛФ“, партийната журналистика на това време, какъвто нов факт бяха комунистите-болшевики в новата ни история. Това е тяхна поетическа декларация, това е патетичен израз на техния манталитет и тяхното упование и вяра. С тази стихосбирка се беше появил не просто нов поет в нашата литература, а ново свидетелство за жизнените и духовни измерения на една категория хора, които само далновидните тогава са могли да разглеждат като хора, които след петнадесетина години ще управляват България и една трета от света. Не случайно по повод на тази стихосбирка Георги Бакалов отново възвести празник на улицата на пролетарската поезия. Той писа: „Както някога ние възторжено поздравихме сбирката на Христо Смирненски „Да бъде ден!“ като празник на улицата на пролетарската поезия, така и днеска в стихосбирката на др. Хр. Радевски „Към партията“ ние с радост трябва да посочим най-високия пункт, до който в тоя момент е достигнала нашата пролетарска поезия“.¹

*

В оценката на стихосбирката „Към партията“, централно място в която заема едноименното стихотворение, в нашата критика няма единомислие. А тази сбирка и особено това стихотворение на поета и до днес са най-популярни; за широката публика Радевски е като че автор само на това стихотворение. Скоро след Девети септември Борис Делчев напечата в сп. „Изкуство“ голяма статия-

¹ Звезда, кн. 13 от 15. II. 1933 г., стр. 579.

портрет на Хр. Радевски, в която изложи своя схема за развитието му. Най-общо тази схема се свежда до следното: В „Към партията“ поезията на Радевски има „отвлечен и декларативен характер“. Тук преобладава „... външната разпаленост на новопосветения“. След тази сбирка „... поетът-борец стана поет-мечтател“. „Поезията на намеците — казва Делчев — светлосенките и тихата мечтателност се оказа по-близка на неговите настроения.“ Съгласно тази идея за поезията на Радевски, Делчев смята, че поетът е намерил себе си и истинското си място в поезията след първата, декларативна фаза в развитието си, най-вече в стихосбирката „Въздух недостигаеше“, където „напомня Дебелянов“. Причината за тази еволюция Делчев открива в натиурела на Радевски — „Той е революционер по мироглед, по силата на едно убеждение, а не по същината на своята природа, на непосредствено чувственото изживяване“.¹

Точно противоположната схема обосноваваше в голямата си статия за поета през 1951 г. Пенчо Данчев. В тази статия Данчев разглежда и втората стихосбирка на Радевски „Пулс“, като слизване по нанадолнишето след „Към партията“. Неиде към 1933 г., т. е. приблизително към края на „РЛФ“, Данчев датира „една неправилна линия на усвояване на художественото майсторство“ у Радевски. Като повтаря по същество казаното на времето в споровете около „Кормило“ от Илия Тодоров (Вл. Топенчаров), Данчев пише: „Той реши да „прави стих“, да се учи на висока стихотворна техника, като започна да слага ударението именно върху стихотворната техника, а не върху богатството на съдържанието.“ За разлика от Делчев, по идеята на Данчев за развитието на Радевски като поет, „Към партията“ се оказва най-високата точка, оттам започва слизането надолу, докато поетът достигне равнището на „Въздух недостигаеше“.²

Високото мнение на Георги Бакалов за първата стихосбирка на поета беше вече цитирано. Бакалов по собствените му думи е пленен „преди всичко от скромността“. Бакалов отива много по-далеч и като не държи сметка за естетическата значимост, а само за историческия етап, взет механично, пише: „Радевски разрешава на практика въпроса за партийността на поезията. Именно в това отношение неговата сбирка стои на по-горен етап от сбирката на Смирненски“.³ Тази мисъл на Бакалов се поддържа от Тодор Павлов в неговия доклад за петдесетгодишнината от рождението на Радевски (1953 г.). Павлов вече имаше предвид и по-сетнешното развитие на поета. В доклада си той рязко се противопостави, в приетия тогава стил, срещу гледищата на Данчев и Делчев. Той пише: „И не е ли странно, за да не кажем по-тежка дума в случая, че се намери у нас след 9 септември литературен критик, който обвини тези забележителни стихотворения на Христо Радевски в „натрапена външна декларативност“, а друг един критик почти единствено в тях видя силата и постиженията на поета и безотговорно отрече повечето от останалите му работи...“⁴. Между многото свои критици, Радевски има още един. Този критик е Никола Вапцаров. В „Нова камбана“ Вапцаров пише: „Многообразието в поезията на Радевски, живият рязък стих, задълбоченост и актуалност в тематиката, контраста и нови образи, бележат етап в прогресивната лирика у нас“.⁵ Тази преценка е важна между другото и поради това, че Вапцаров като поет по-непосредствено е чувствувал значението на Радевски за нашата поезия, естественото движение на поетиката на пролетарските писатели от това време.

¹ Вж: Творческият път на Христо Радевски в книгата „По неравен път“, С., 1946, стр. 38, 40, 54, 56.

² Вж: сп. Септември, г. IV, кн. 7, по-спец. стр. 135.

³ Сп. Звезда кн. 13 стр. 579.

⁴ Т. Павлов: Творческият път на Христо Радевски сп. Език и литература г. VIII, 1953 кн. 6 стр. 326.

⁵ Н. Вапцаров: „Пулс“ от Хр. Радевски, в. Нова Камбана, г. I, бр. 246 от 27. II. 1937 г.

Както можем да се убедим нагледно, Радевски е оспорван в своя среда и то не по частни въпроси, а в сърцевината на създаденото от него. Не за полемика с късна дата ни беше необходим този кратък обзор на гледищата.

Вавилонското разноезичие в нашата критика не е от вчера и днес. Нарочно подбрах преценките само из средата на марксистите, където еднаквостта на изходната философска позиция и методологическия принцип би трябвало да смекчат това разноезичие, да дадат стабилен философско-исторически и естетически критерий за оценка, въпреки безграничните възможности за индивидуална изява, за стилистическо многообразие на израза. В случая интересното е това, че се е получило обратното. При сходство на израза, на критическата стилистика у различните автори, се забелязва липса на единен критерий за оценка, на една изходна точка и диаметрално противоположни гледища по поетическата и обществена значимост на естетическия факт. В случая авторите на тезите и становищата за поезията на Радевски и неговото развитие като поет се отличават не толкова по индивидуалния си стил, начин на израз, колкото по своя аршин, по подхода към едно явление в нашата поезия.

Колкото и странно да изглежда на пръв поглед, въпреки диаметрално противоположните гледища на Борис Делчев и Пенчо Данчев, между тях има най-много общо. Защото и единият и другият не отделят необходимото внимание на доминиращата струна в поетическата природа на Радевски, проявена още в „Към партията“ и изразена само по различен начин във „Въздух недостигаше“. Но интересното и забележителното за историята на нашата обществена мисъл тук е друго. Радевски като поет със своя физиономия, идеен свят, патос, се беше далеч по-малко променил между двете стихосбирки, отколкото критериите, идейните акценти, представите, вкуса ако щете, на марксистическата критика за същото време, а още повече до началото на петдесетте години. Разноезичието, за което става дума, по този начин се дължи и на тази еволюция, от която самият Радевски е засегнат, ако не толкова като поет, то като критик и общественик. В известен смисъл статията на Борис Делчев беше подранил признак на умора от патоса, от лозунгите, тя своеобразно повтаряше повика за „качество“, повик, издигнат в историята около „Кормило“, един от главните „качественици“, където беше самият Радевски. Тази статия вече изразява една жажда за критическо познание вместо вяра. От друга страна, по-късната статия на Пенчо Данчев отрази специфичния вкус на петдесетте години, когато не се правеше съществена разлика между кухия и искрения патос, когато се смяташе, че пътят на поетите е трасиран като по релси, когато можеше да се симулира възторженост, а гражданската насока се утвърждаваше дори без свое автентично художествено покритие. С други думи казано — в споменатата статия намериха отзвук първородните грехове на „РЛФ“, в които Радевски също беше причастен. И това няма да бъде за пръв и последен път — бурите и гръмотевиците, които той на висок глас е викал, често падат най-напред върху главата му.

*

В стихосбирката „Към партията“ е отразен идейният, душевен, нравствен тип на българския комунист от тридесетте години и заедно с това негови общи черти, валидни и днес. Основният елемент, патосът на тези хора — в смисъла, който Хегел влага в думата „патос“, — е възторгът и екстазът близки до упованията на вярващите в своите кумири. Тяхната бурна екзалтация и целенасочена енергия достигат най-високите върхове, познати ни от историята на нашата култура, в която иначе има много трезвост, уравновесеност, скептицизъм и хумор. Но те са само външно сходни с незабравимите моменти на безрезервна вяра и самозабрава у българските поети и дейци на миналото. Тук те не са израз

на чиста спонтанност, израз на стихия на чувствата, а някакво парадоксално опиянение от разума на историята, безрезервна вяра в своята марксистческа истина, в истините на науката.

На почвата на тази вяра в разума и истините на марксистко-ленинското учение за света израства идеалът на комунистите, тяхната възвишена мечта за събирането на този свят на злото и несправедливостта и построяването новия, социалистически свят, за снемането рая тук, долу на земята, според известния стих на Гео Милев. Радевски и комунистите, на които той е поет и изразител, естествено се чувствуват с извънредна мисия в живота, с особена поръка, гордеят се със самочувствието на оръдия на историята за разрешаването на нейните проблеми въпроси. Националната история само слабо отговаря техните стремежи, те се чувствуват граждани на света, утрешни негови распоредители и обновители в планетарен мащаб. Тази младеж живее в света на своя идеал повече, отколкото в мира сега, тя преценява този свят само през призмата на своя идеал за него. Тя гледаше на СССР като страната на своите осъществени мечти, за нея Съветският съюз беше отечество и модел за новия свят.

Но истинската разлика на комунистите от мечтателите, каквито е имало във всички времена, идва от партията, Партията с главна буква. Тя прави от вярата им наука, доказва мечтата като аксиома, тя е гаранцията, че това не са празни мечти и надежди, а реална програма за осъществяване, за борба и живот. Тя свързва в съзнанието им най-последва винаги толкова далечни и дотогава несъединими краища на мечтата и действителността, тя е оръжието, чрез което безопасно могат да минат в царството на идеала. Поради това за тях е естествено да поставят партията не само над и извън всички съществували и съществували партии като обществени сили. Те отиват много по-далеч. Те поставят партията над всичко, тя заема своето място измежду нещата най-скъпи, в миналото за човека — майка, любима. Вместо ботевското — „след отечеството. . .“, те казват — „след Партията. . .“. И това не е само поетическа екзалтация. Мнозина, хиляди го доказаха, че това не са приказки. Те проляха кръвта си, оставиха младостта си по затворите, напускаха дом и любими хора в името на идеята си. Както виждат себе си като одушевени и съзнателни оръдия на историята, така те виждат и партията като главно средство към заветната цел, те могат да изпълнят своята мисия само чрез нея, в съзнанието им дори средството и целта често сменят местата си и партията става олицетворение на целта, както и целта се олицетворява в партията. Те са естествено склонни да митологизират нейния образ, да я поставят извън и над всички обществени категории, защото я чувствуват призвана да измени и обнови всички човешки и обществени категории. В поезията, поради древния произход на нейния език и характер, те ще се обръщат към нея, както вярващите и любещите към своите божества.

След всичко казано, надяваме се, ще стане ясен смисълът на обръщението на Радевски към партията. Той пръв се обръща към нея тъй, както преди него поетите бяха се обръщали към отечество, майка, жена, любима, родно място или както Смирненски се беше обръщал към класата. Сега цялата енергия на едно същество, интимната сила в сърцето на един поет, целият младежки възторг на една душа се обръщат с тези чувства на привързаност и вяра към партията, към решаващата обществена сила, в която вярват, както се вярва в спасител.

Струва ми се, че у нас досега не е разбрано главното, което характеризира стихотворението на Радевски „Към партията“ — то е неговото най-интимно, съкровено стихотворение, то е неговата изповед. Почти у всеки писател, дори с многотомно творчество, може да се намери едно произведение, което го характеризира най-пълно, където той се е саморазкрил изцяло, вложил е целия себе си. За Христо Радевски това произведение е „Към партията“. Това стихотворение не случайно вече е придобило самостоятелен живот, то съществува,

като че независимо от автора си, има своя биография. И това не е ни пръв, ни последен случай в литературната история. Гогол се отказа от „Мъртви души“, но те остават независимо от живота и отношението на автора към тях, те имат свое битие. Изглежда такива произведения, сублимирали най-пълно една творческа личност, стават неин пълноправен двойник, който с течение на времето измества своя създател и ние, като че го виждаме през тях. В „Алиса в страната на чудесата“ става следното чудо: котката изчезва и Алиса вижда във въздуха да плава усмивката ѝ. Тази оставаща усмивка, надживяла носителя си, изглежда е именно пълноценния творчески акт.

Води ме, Партийо, води ме
под своите бойки знамена!

Има безброй начини да се изговори една човешка фраза, според чувството и смисъла, които влагаме в нея. Ученическите декламации, площадната бомбастика акцентуваха по особен начин това обращение на Радевски и ние днес трудно можем да си го представим извън атмосферата на митинга. Но смешно би било да се сърдим за всичко това, след като сме приели, че произведението има самостоятелен живот, често твърде отчужден и отдалечен от автентичното чувство, вложено при неговото зачатие. Освен на котката от историята на Алиса, произведенията приличат и на известното Лакедемско дете, зад непроменливото лице на което растат неподозирани нокти и терзат вътрешностите му.

Силният патетичен елемент, вложен в това стихотворение, не случайно измести неговата изповедна, интимна страна — той резонира на тържествената атмосфера, на състоянието на приповдигнатост и готовност да вървим по един път. Но опитайте се да се освободите от наслоенията на декламацията, от атмосферата на възбуждения площад и потърсете психологическия, човешки момент в този патетичен повик. Тогава ще откриете в този стих човешка молба, в основата на придобитата увереност ще почувствуват породилото я колебание, в основата на новата сигурност, породилата я надежда за спасение. В автобиографичното си стихотворение „Посвещение“ Радевски казва:

С колко искрена вяра, с колко подли съмнения,
и колко зигзаги моят път е набразден...

Но, както казахме, в стиховете си Радевски, поради много причини, поради вродено враждебната му „есенинщина“, „протасовщина“, не остави никакви следи за тези съмнения и колебания. Но това съвсем не значи, че не е имало нито съмнения, нито колебания. И ние можем да ги откриваме само в неговите най-категорични твърдения, в най-голямата му увереност, защото те са именно победата, готовият резултат, стъпването на гърлото на собствената песен, да употребим пак израза на Маяковски. В известен смисъл Радевски изгръгна всичките звуци от поезията на самообуздаването, дисциплината, антистрастите. Той вижда поезията само в готовите решения, неговата муза спи при колебанията, душевните мъки и се събужда само от намерения изход, от момента на тяхното преодоляване, когато отзвъни часът на съмнението и удари часът на вярата. Без решението, без патерицата на своето „Но“ той страда безгласно и мълчи. Патетичният зов на Радевски към партията е именно надживяно съмнение, направен избор, жертвана свобода в името на дълга. В него има интимна сила и страст, молба да бъде воден вън от съмненията и терзанията към заветната цел, която му дава смисъл на съществуването.

Този повик на Радевски има толкова широк резонанс и смисъл и поради една друга причина. Той отрази съкровени чувства на една плеяда партийни функционери и редници. Чрез този настойчив зов към партията да бъдат водени към една цел те преодоляваха чувството за несигурност в един свят, където бяха банкрутирали всички стари системи, устои, принципи. Тогава в България ние пре-

живявахме исторически катаклизъм, упадък на религиозни, социални, нравствени, родствени, битови и обрядни връзки в тяхната стара, полупатриархална форма. При тези условия безценното съкровище на една вяра, на вярата в социализма и партията, придобива истинската си прелест, поезия, носи душевно равновесие, запазва от хаоса и разпадаща личността. Тя дава почва сред всеобща безпочвеност, във всеки случай почва много по-стабилна от хлъзгавата повърхност на кригическия ум, сред относителната и нетрайна система на ценности. Бащата на Йордан Лютибродски, след като научава, че синът му е осъден на смърт, предприема нещо с надежда да го спаси. Лютибродски научава за това и ето какво пише вече с примка на шията, месец преди да го обесят във Варненския затвор през 1935 г.: „Ако не днес, то утре пролетариатът ще завоюва победата над загиналата капиталистическа класа и чрез своята партия ще ръководи общественото развитие все напред. Ние, синовете на тази възходяща класа, числящи се в нейния авангард, не можем, за да запазим своя живот, да жертвуваме престижа на партията. За какво ми е нужен моя живот, когато стана зловонен труп, чрез който загиващата реакционна класа ще се опитва да всява разложение в сред шествуващия победоносен пролетариат и да ме използва, за да отсрочи своята гибел? Не! По-добре мъртъв, но жив за своята класа — отколкото жив, но вонящ политически труп. . . . Аз виждам изхода, сочен ми от партията. . . . И с въже на врата аз ви извиквам: „Дерзайте, макар и със скъпи нам жертви, но победата е наша. Който е готов на жертви — той ще има и победата.“

Ето представата за партията и нейната мисия в света и в живота на това поколение комунисти. Тя се явява не да разреши един или друг обществен проблем, а по примера на болшевишката партия и Октомврийската революция, да спаси света и човечеството от земните беди. Само тази представа, тази свързаност на мечтите за живота с партията като средство за тяхното изпълняване, може да обясни тази готовност за саможертва, безпримерния патос и идеализъм, който проявяваха нейните синове. И надеждата, че победата е близка, че с партията тази победа е гарантирана. Всичко това с магнетична сила привличаше в партията и около нея толкова млади идеалисти в България, техните жадни за целенасочена дейност сърца, техните жертвоготовни души. Партията удовлетворяваше не само техните обществени стремежи, но, и така да се каже, метафизичните им потребности от вяра, служене на идея, мечти, другарство, стремеж към безкрайното и общочовешкото. В тези смутни и мътни времена на обезверяване и релативност партията посрещаше на вратите си тази младеж със стройна програма, с обяснения на злото, с надежда за бъдещето. Тя им казваше: „У мен са оръжията за осъществяването на идеалния свят на бъдещето!“ Тя разрешаваше по безкомпромисен начин техните съмнения, внасяше ред в хаоса, удовлетворяваше главната потребност на идеалните натури — цел в живота, цел на съществуването. След освобождението партията не случайно стана главният пристан на българските обществени идеалисти. Само така можем да разберем доверието, молбата, готовността, вложени в това — „Води ме, партийо, води. . .“

Искам да подхвана сега същия въпрос от друга страна. Христо Радевски няма слабост към излиянията, той е чужд на саморазголването, на въпросите без отговори. Той дори не е посветил никому едно свое стихотворение. Той загатва за зигзаги и колебания, без да разберем, какви са те. И изведнъж в стихотворението „Към партията“ се явява неговото име:

Не съм аз Радевски, ни Христо,
а съм безимен твой войник.

И той заговаря с езика на влюбен, партията и изповедта му пред нея, извикват образите на майка и баща, той се къне като пред олтар. Защото, повтарям, това е неговата дълбока изповед, идентификация на личността. Много неща ще се про-

менят, ще се промени и той самият, но ще остане тази ясна целеустременост, това желание да слееш личността си в нещо голямо и велико, да не се поддадеш на хаоса, на драматизма на обособената и колеблива натура.

Значително по-сложен е въпросът със следния стих от същото стихотворение:

... аз знам, аз вярвам, че си права,
когато съгрешиш дори!

Рядко са божествата, които са предизвиквали подобна изповед у своите обожатели. Но това е честната и искрена логика на обожанието, върховен израз на умонастроението и фанатичната вяра, за които ставаше дума. В по-точния си исторически контекст този стих на поета се свързва с неговата саможертва, със себеотрицанието в името на една цел, с онова безрезервно обожание, когато се чувствуваш недостоеен и за храките на своето божество. Логиката на вярващия в това стихотворение е изведена до самия край, изречена е смело и безкомпромисно, драстично и пределно ясно. От по-късна гледна точка, след 1956 г., след XX конгрес и Априлският пленум, този стих придобива друго значение и смисъл. Но ние първо трябва да го видим в историческа рамка. Най-общо казано процесите в комунистическото движение след 1956 г. в СССР и у нас бяха непоправим удар срещу сектантството, фанатизма и сляпата вяра. Те са характерни с нарастването на научната страна, както в миросгледа на комунистите, така и в обществената дейност на партията, и затова такава декларация, ако би била направена след тези процеси, в нея леко биха открили дори политическа нецелесъобразност.

Със стихосбирката си „Към партията“ Христо Радевски направи своя окончателен и безрезервен свободен избор, той се идентифицира в българската поезия. В тържествения и неповторим момент той се е обадил, казал е името си. Това е най-важният миг в неговия живот. Когато си е задал ботевския въпрос — кой си ти? Мъж, жена или риба? — Христо Радевски е имал куража да каже името си ясно и безстрашно, да заяви на висок глас, в какво вярва и на шо се надява. Човек може много да спечели или много да загуби от своя избор и идентификация, той може да бъде от това щастлив или нещастен, но той живее, а не просто съществува само след този акт, след като намери себе си и престане да играе роля. А този избор може би е единственото възможно щастие в този кратък и толкова дълъг живот. Той съхранява духовно и морално личността, бронира я срещу цинизма на опита.

★

Все още не ме напуща мисълта, че читателят и критиката се нуждаят от по-обстойно, описателно доказване съкровена страна в обращенията на Радевски към партията, тъй като те представляват важен епизод от политическата, културна и нравствена еволюция на българската интелигенция между двете войни. В тази първа стихосбирка на поета, ние го виждаме ужасяващо отчужден, отчужден като никой преди него от всички ценности на миналото и като никой друг устремен към нови общности. Сега ще приведа доказателства, взети от стиховете му, като ще се спра само на по-главните ценности на миналото. Ето негово стихотворение за родината, писано през 1935 г.:

Аз обичам страната, в която
се родих, възмъжах, разцъфтах...
Но защо
я не чувствам
тъй близка,
както чувствам
сибирският сняг...

Аз обичам моя слух да люлее
на вековния бунт песента,
и момите, които я псят,
и свенливата им простота.
Но защо

това бяло момиче
потопено в парфюмен разкош,
не обичам тъй, както обичам
африканският див чернокож?
Може би ще се чудиш на тази
моя песен, с морал тъй суров.
Но това не е лична омраза,
но това не е лична любов.
Има логика, сила такава
в този зъл, в този варварски свят.
Тя с китайците ни сближава
и ни скарва с рождения брат.

Какво е станало? Как нашата страна, за която Славейков, Ботев, Вазов изнях
най-съкровениите си любовни песни, заслужи такива песни от своите поети? Скъ-
сана ли е вече племенната нишка между нас? Искрено ли е това — арктичската
пустош ми е по-близка от родната страна — или поетическа афектация? Каква
е тази чудовищна логика, която ни отчуждава от родния брат и ни сближава с
китаеца? Има ли тук истинско човешко съдържание или само интернациона-
листическа риторика? Има ли този мотив живот в нашите емоции или е само
игра на ума? Какъв е спасителния бряг от това отдалечаване на светлини години
разстояние от племенната общност? Още много въпроси поражда подобно сти-
хотворение.

Но това не е лична омраза,
но това не е лична любов.

Не само чувството е искрено. Във второто „но“ има сълзи. Поетът сам като че
се огъва под тежестта на тези чувства, под тяхната непоносима логика. Той
чувствува тук нещо свръхлично, нещо стоварено върху плещите ни от зли сили
на живота, скъсали нишките на една жива и топла връзка, за да я заменят с аб-
страктно и далечно общуване.

У Радевски, който продължава интернационалистическите мотиви, подети
от Смирненски, вече след гражданската война през 1923 г. не намираме Бълга-
рия, отечеството като нещо единно, близко. Той навсякъде говори за две Бълга-
рии, изправени в открит двубой, настръхнали една срещу друга. У него е от-
паднал дори характерният мотив на септемврийската поезия за братоубийството,
за Каин. Той не чувствува по никаква линия родство с втората, реакционна Бълга-
рия, с другия лагер. И всички тези мотиви у Радевски са доведени до логиче-
ския им край, изопнати, напрегнати, драстично изразени:

Две Блгарии в пристъп разпален
са изправили гръд срещу гръд.
В едната ръмжи капиталът,
а в другата вика трудът.

(„Две Блгарии“, 1929 г.)

Раста сред твоите огнени нивя
и дишам задуха на твоите долини.
Но аз не зная как да те зова —
разбойница ли, майка ли, родина ли?

(„Земя“, 1930 г.)

Само чисто обществено-политическият поглед може да види нашите разкошни долини като задушни и тесни. У Радевски това отчуждение от буржоазна България беше доведено до края, но то засега цялата наша поезия след Вазов, засили се особено след войните и катастрофите. Раздвоението дамгоса Яворов, неговите македонски и хайдушки копнения бяха отчаян опит да си върне ботевски простото и топло чувство за родина. Димчо Дебелянов и Лилив се завръщаха само като блудни синове към отечеството, в тих час, с молба за прошка и забрава, те се чувстваха „безродни и сломенни“.

Ръцете ни са празни и в нашите съдини
не трепва живият пламък на живата вода...

Но след септемврийското въстание Гео Милев най-категорично и ясно изрече срамната тайна, известна вече на всички — ние нямаме отечество.

Всички те знаят:

„Отечеството
е в опасност“

Прекрасно:

Но — що е отечество?...

А помните ли как беше и какви думи се думаша за него?: „Мила ми Венето, Димитре и Иванке, простете ми, че не ви казах къде отивам. . . Венето, . . . Ако умра, знай, че след отечеството си съм обичал най-много тебе. . .“ Останал е един пуст звук от едно заклинание! Отечеството все по-често намираще място в хумореските не само на Смирненски, но и на националист като Димитър Подвързачов. То намери място в сатирическата лирика на Радевски.

В друга една статия съм се помъчил да докажа, че чувството за родина е последното, крайно звено от една верига чувства към майка, близки, роден град и край, природата на страната. Само поетите на нашето Възраждане познаваха пълнотата на това чувство, у тях всички звена на тази верига са неразчленени, слети. Ботев казваше:

О, майко моя, родино, мила. . .

Вече на Яворов тази пълнота на чувството е непозната. Отчуждението като израз на класовото разслоение в страната, както и трябва да се очаква, започва от най-абстрактното в тази верига, от последното и най-общо звено — родината — но то е само резултат на процесите, засегнали всички звена. При Радевски, който даде най-драстичните формули на този процес, всичко е нагледно и просто. Той е преизпълнен дори с енергия да замести срутените кумири на миналото, старите общности с нови и непознати. В неговото стихотворение „Майка“, например виждаме жена, обзета от познатата скръб по изчезналия в борбата син. Но, явява се отново неизбежното „но“ на Радевски, тя се заслушва в смеха на Васювите другари, усмихва се и вижда сина си във всички тях:

Няма разлика сякаш между им,
сякаш Васю е всеки от тях. . .

Виждаме чисто идеологическо трактуване на традиционния мотив за майката. В него незаменното се оказва заменимо. Така е и с баща, любима, род, които в тази поезия никога вече не се асоциират просто с родината, а с борбата и партията. Все по-силно става чувството за различност с близките, за друга, своя съдба, за невъзможност да се разберат, колкото и да се обичат. Дори погледнато съвсем строго, тия мотиви отсъствуват от поезията на Радевски, за него те остават лични неща, които не намират съществено място в неговата идея и представа за

възвишено служене. Доколкото присъствуват, те имат обратно на традиционното си значение, те не са жест и акт на общуване.

Прости хора са моите родители,
не разбират марксисткия боен език.
И макар че са толкова много изпитали —
още нямат те здрав пролетарски инстинкт.

(1932 г.)

Подчергана е именно разликата, гордата отделеност, чувството, че знаеш това, което те не знаят и няма да разберат. Изчезнало е ботевското очакване, че майка и любима ще те срещнат с китки и венци. Те са само тръпнещи от болка и страх за съдбата на сина и любимия — зает с непонятно за тях дело. Или вижте какво е станало от едно детско приятелство след години:

Но животът виж как ни поучи,
как на две ни страни разпили:
теб направи галантен поручик,
мен — работнически стихоплет. . .

Тази невидима, но винаги присъстваща черта, минава между всичко, разполювява за Радевски целия свят, — от най-интимното, до най-общото. Той усеща какви експлозивни енергии се натрупват в тези разделени от класовата борба светове, той желае и се надява на схватката:

Ние пак ще се срещнем, Сашка,
за последната наша игра.

Този мотив за разделящата сила на живота и борбата е един от най-тежките и постоянни у Радевски, той е повторен по различен начин и в „Дружба“, „Срещаме се. . .“, „Жив смъртник“ и др.

Същото може да се каже за чувствата на Радевски към родното село и край. Те не само нямат онова значение, което имаха за Ботев Алтън Калофер, за Вазов неговия Сопот и т. н. Неумолимият закон на живота го е ограбил, той не носи никакъв локален колорит. Селски син, „влюбен в своето село“, той се озовава в града, на който се чувства още по-чужд и който е враждебен на него.

Но тук градът ме стиска в своите пламении,
във своите тежки лапи от метал.

Откъснат от селото, изпитал познатите чувства в нашата поезия на селски деца, попаднали в чужд и безприютен дом (спомнете си — „На младостта звездите се отрониха / Отрониха се, паднаха в града“, което издава трепетно лирическо чувство за този преход), Радевски в града остава също лишен от свое място в традиционния смисъл, гражданин на страната и на света, без корени в определена почва. Може би едни от най-драстичните му стихотворения от това време са за София. Той я намира „с гнойно, злобно сърце“. По такъв начин в неговата поезия от това време изцяло е отпаднало и друго едно от звената, които поддържат веригата на чувствата към родината.

Същият процес на отдалечаване можем да забележим в отношението на поета към природата. До стиховете на Радевски през последните няколко години природата собствено отсъствуваше в неговата поезия, беше само материал за алегии и метафори. В този смисъл неговият поетичен свят е контурен, графичен, еднообразен, единственото, което живее в него интензивно и се развива, е идеята, моралът, докато разнообрази във философски смисъл са само природата и страстите. Пейзажните мотиви в неговите стихове собствено не са природни картини, нему е непознато свободното и чисто любуване на стихията, капризите на природната игра. Той използва природните елементи като материал за илюстрация за живота на идеята, като символи на морални и социални категории.

Пушкин би могъл да бъде образцов пример за единение на поета с природата. Той разбира и чувства нейния живот независимо от човешките представи, близки му са нейните стихии, той се чувства част от нея, усеща неразумния,

необяснимия й живот в себе си. Спомнете си неговото стихотворение „Есен“, където поетът недоумява защо именно есента обича, защо за нея пее песен, когато неговите песни далеч повече подхождат за пролетта, тя е по-достойна за тях. Но въпреки всяка логика той е принуден да се признае в любов на друго време:

Люблю я пышное природы уведанье,
В багрец и в золото одетые леса...

В този смисъл поет като Пушкин, блажен син еднакво на природата и духа, щастлив миг от световната хармония, не е свободен в творчеството си, принуден е да върви срещу собствената си логика. И той безстрашно се изповядва: „Я не люблю весны, весной я болен. . .“

Поет от типа на Радевски не познава подобни противоречия със себе си и логиката на своите идеи, той не може да не синхронизира своя идеен свят с природното битие, макар и с риск да изпусне самата природа и своите естествени чувства към нея. Така именно в поезията природата заживява своя жалък живот на символи и намеци. Но за сметка на това чрез природата нашите символи и намеци придобиват нещо от нейния могъщ живот. Ето неговото стихотворение „Есен“ (1936 г.):

Като злобен смъртник,
като стария свят е тя.

Очевидно това не е нашата южна, плодovitа, пьстра есен. Тя служи само като илюстрация на Радевски за неговото разбиране на света, в което есента естествено се асоциира с отиващия си свят, с посетите семена, които ще дадат плод напролет и т. н.

Полярната, драстична любов и нелюбов, декларирани в тези стихове на Радевски, са искрен израз на скъсване изтънелите през тези години нишки между него и вековни общности. И всичко това като следствие от социалните и политическите нелепици в неговата родина. Затова в тези години, в условията на буржоазна България самата дума родина става за него пуст звук и той не я чувствава толкова близка, колкото арктическата пустиня. И тъкмо тук се корени главоземайващата акробатика на чувствата, на потребността за привързаност и общуване, на която Радевски е добър изразител, но тя далеч надхвърля значението на неговия личен опит. Става дума за неговия опит тогава да замени всички прости, вековни привързаности с едно интензивно общуване с идеологически реалности и реалности на борбата за освобождение — партията, класата, клуба, другарите, интернационалната борба на работническата класа и отечеството на пролетариата — СССР. Интересното в случая е това, което може да се види, ако ставаше дума за днешния Радевски, че у него движенията на чувствата и идеите върви от тези идеологически реалности към простите и сетивни неща, забелязваме процес на едно необходимо низхождение от абстрактното към живота, конкретното, сетивното.

Само като държим сметка за опита на Радевски да утвърди на мястото на разколаните в самите им основни ценности на миналото — новите ценности, ценностите на бъдещето, може правилно да се изтълкуват стиховете от сбирката му „Към партията“. Тогава виждаме в единство интимните и социалните подбуди на тази поезия, безпрекословното потъпкване на всички досегашни божества и кумири и страстните клетви и обръщения към нови божества и кумири; безапелационното отхвърляне на традиционния морал и патетичната декламация в името на новия морал на партията и борещата се класа. Подобно „открито прочитане“ на тази първа стихосбирка на поета ще се окаже неизбежно, ще бъде необходима предпоставка дори за всеки, който реши да изследва стилистиката на Радевски, формалните особености на неговата поезия и неговия стих.